

Aantekening

C. de Hoog:

Een voorstel tot een andere opzet van de volkstelling

Waarom een andere opzet?

Volkstellingen behoren tot de oudste overheids-onderzoeken. De geschiedenis leert ons, dat de bewindvoerders deze tellingen vooral gebruikten om inlichtingen te krijgen over de omvang van een bepaalde categorie of groepering.¹ De belangstelling van de regeerders ging bijvoorbeeld uit naar de beschikbare mankracht (om de legioenen te vullen) of naar het aantal belastingplichtingen (om de schatkist te spekken).

De beleidsdoeleinden — de vaststelling van de grootte van een categorie — van de Romeinse en andere 'oude' tellingen en van de 'moderne' censussen, zijn wat dat betreft eigenlijk nauwelijks veranderd. Ook nu stelt de overheid er belang in om kwantitatieve gegevens te verkrijgen over de bevolking. Natuurlijk zijn er ook belangrijke veranderingen opgetreden. Bezien wij alleen al de omvang van de vragenlijst, dan blijkt dat de opstellers van de 'oude' tellingen in één, hooguit twee categorieën waren geïnteresseerd. De negentiende en bovenal de twintigste eeuwse tellingen zijn tot ware mammoetonderzoeken uitgegroeid.

De Volkstelling 1971 is vastgelegd op meer dan tachtig miljoen ponskaarten. De kosten bedroegen tientallen miljoenen guldens. Honderdduizend tellers zijn op pad gegaan om de gegevens te verzamelen. De analyse en de bewerking duurt nu al vijf jaar.

In dit artikel willen we de vraag stellen of het niet mogelijk is de opzet van de volkstelling zo te veranderen, dat de gegevens sneller beschikbaar kunnen komen en dat analyses verder kunnen reiken. Alvorens op deze problematiek in te gaan, maken we enkele kanttekeningen over de privacy-gevoeligheid van de volkstelling. Het artikel is voor een deel gebaseerd op de ervaringen die zijn opgedaan met de analyse van het volkstellingsmateriaal. In 1971 brak er een onverwacht tumult uit over sommige vragen van de volkstelling, die — volgens sommigen — te zeer de intieme levenssfeer besloegen. Deze gevoeligheid heeft de Volkstelling 1971 voor ernstige problemen gesteld. Uiteindelijk heeft het

CBS door zijn bewonderenswaardige hardnekkigheid deze moeilijkheden weten te overwinnen. Ofschoon elk ander (sociaal) wetenschappelijk onderzoek, naar onze mening, de intieme levenssfeer meer kan bedreigen dan de volkstelling, moeten we er toch rekening mee houden, dat het onderwerp privacy ook bij de komende volkstellingen aan de orde zal worden gesteld. De overheid zal er verstandig aan doen enkele maatregelen te nemen, die de volkstelling in een rustige sfeer kunnen brengen.

Allereerst is het noodzakelijk, dat er vóór de volgende volkstelling een goede wetgeving komt op het gebied van de privacy. Met betrekking tot de volkstelling is een dergelijke wetgeving eigenlijk nauwelijks noodzakelijk, gelet op de aard van de vragen en op de zorgvuldigheid waarmee met het materiaal wordt omgegaan. Maar vermoedens, gissingen, twijfels en vaagheden kunnen door een dergelijke wetgeving worden weggenomen. Ten tweede zou voorlichting via de massamedia (radio, T.V., dag- en weekbladen) de bevolking zelf wat meer inzicht kunnen verschaffen in de vraag, waarom volkstellingen worden gehouden. Een belangrijk thema van deze voorlichting kan zijn voor welke beleidssectoren de verzameling van gegevens nuttig is, met andere woorden, waarom de overheid deze vragen stelt. Ten derde dient de strafvervolgning te vervallen, indien men weigert aan de volkstelling mee te doen. Een percentage weigeraars van 3 % vormt, zoals is gebleken,³ geen directe bedreiging voor het met de volkstelling beoogde. Bovendien lijkt het niet juist in deze tijd een (wetenschappelijk) onderzoek

Drs. C. de Hoog (1942) is gastmedewerker (SISWO) aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, vakgroep sociologie en sociografie sedert 1970. Hij houdt zich bezig met de analyse van gezins-sociologische en demografische gegevens van de volkstelling 1971 binnen het kader van de census-monografieën. Daarnaast is hij doende met een onderzoek naar de partnerkeuze bij huwelijksluiting. Publicaties: *Partnerkeuze* (1974), *De volkstelling bezien* (1976) en *Huishouden, huwelijk en gezin* (1976). Adres: Lipperstraat 3, Indoornik gem. Heteren.

te houden, waaraan strafrechtelijke sancties zijn verbonden. De overige (wetenschappelijke) onderzoeken kunnen hierdoor in een bepaald daglicht worden gesteld, dat niet gunstig is voor het onderzoeksklimaat in ons land. Nu menen wij geenszins, dat door de voorgestelde maatregelen alle eventuele moeilijkheden rond de komende volkstelling(en) kunnen worden voorkomen. Van betekenis kan wel zijn de volkstelling in te krimpen. Een minder uitvoerige vragenlijst kan op minder weerstand stuiten bij de bevolking. Wij komen hier bij een probleem dat moeilijk oplosbaar lijkt. De overheid, de onderzoekers en de andere gebruikers van het volkstellingsmateriaal vragen elk decennium meer informatie. Deze stijgende behoefte aan informatie is niet in de laatste plaats toe te schrijven aan het groeiende overheidsingrijpen in het maatschappelijk gebeuren. Dit betekent, dat ook de volkstelling steeds omvangrijker wordt. Voor dit probleem menen wij een oplossing te kunnen aanreiken.

Vijf basisvoorwaarden

Wij gaan van de veronderstelling uit, dat een census aan een vijftal basisvoorwaarden moet blijven voldoen. Deze zijn:

- 1 de volkstelling moet dienen als correctie op de gegevens van de gemeentelijke bevolkingsregisters;
- 2 de volkstelling moet dienen als basis voor het controleren van de representativiteit van steekproeven;
- 3 enige continuïteit tussen de verschillende volkstellingen is wenselijk om gegevens over een lange termijn te kunnen analyseren;
- 4 de census zou de basis moeten blijven voor analyses, die noodzakelijk stoelen op gegevens van de totale bevolking;
- 5 volkstellingen zijn nodig terwille van de internationale vergelijking van bepaalde gegevens.

Ad 1 — De correctie op de gemeentelijke bevolkingsgegevens kan via het schutblad gebeuren. Dit betekent, dat het huidige systeem wordt gehandhaafd. De gemeenten blijven informatie krijgen over de achternaam, de voorletters, het geslacht, de geboortedatum, het geboortjaar, de straat en het huisnummer. Deze gegevens komen voor een deel ook voor statistische bewerking in aanmerking.

Ad 2 — De basis voor een steekproef kan zeer ver-

schillend zijn. In de sociale wetenschappen wordt veel gebruik gemaakt van de gemeentelijke administratie. Er zijn ook andere administraties en verzamelingen van gegevens bruikbaar voor het trekken van een steekproef. De volkstelling is echter het enige onderzoek dat de mogelijkheid heeft tot de steekproeven naar samenstelling te controleren. Deze mogelijkheid tot controle dient te blijven bestaan. *Ad 3* — Sedert de vorige eeuw zijn er in tabellen en staten gegevens opgenomen, die afkomstig zijn van volkstellingen. Deze lange termijn cijfers geven een goed beeld van wat zich in de loop van de tijd aan veranderingen heeft voltrokken. Wij kunnen hierbij denken aan veranderingen met betrekking tot het beroep, het onderwijsniveau, de huishoudenssamenstelling en eventueel de godsdienstige samenstelling van de bevolking. Handhaving van deze gegevens in een komende telling zal de continuïteit van de tellingen waarborgen en ook in de toekomst vergelijkingen over een lange termijn mogelijk maken.

Ad 4 — Planologen e.a. werken vooral met gegevens, die de totale bevolking betreffen. Handhaving van een aantal kernvragen is met het oog daarop nodig. Deze kernvragen verschaffen informatie over: de huishoudens- en gezinssituatie, de burgerlijke staat, het geslacht, de nationaliteit, de geboorteplaats, de woonplaats, de wijk, de buurt en het geboorteland.

Ad 5 — Volkstellingen bieden de mogelijkheid om sociaal-culturele en sociaal-economische gegevens van landen te vergelijken. Binnen EEG- en zelfs VN-verband zijn er afspraken gemaakt aan welke eisen een volkstelling moet voldoen. Indien een land zich niet meer aan de basis-eisen houdt, betekent dit, dat internationale vergelijkingen onmogelijk worden. Dit betekent uiteraard niet dat de internationale aanbevelingen een andere opzet van de volkstelling in ons land in de weg behoeven te staan.

Volkstelling en mini-census

Een volkstelling die voldoet aan de vijf genoemde basisvoorwaarden behoeft niet meer dan enkele pagina's ponskaarten te omvatten. Wij tekenen hierbij aan, dat het van betekenis is, alle vragen te precoderen. Hierdoor kan een snelle computerbewerking plaats vinden. Het beleid en de wetenschap krijgen op deze wijze in korte tijd actuele gegevens. De vragen die kunnen vervallen, zijn die met betrekking tot de woonsituatie (hiertoe dienen de woningbehoefte-onderdelen) en het beroep (de arbeidskrach-

tentelling). Daarnaast kunnen vragen vervallen die in een mini-census uitvoerig gesteld worden. Indien er bijvoorbeeld een mini-census naar de gezinsvorming wordt gehouden, zijn uitvoerige vragen naar de vruchtbaarheid etc. overbodig. De mini-census, niet de ingekrompen volkstelling, is de plaats waar die vragen dienen te worden gesteld.

Toch is het waarschijnlijk, dat de overheid, de onderzoekers en anderen aan de verzamelde gegevens niet genoeg zullen hebben. Daarom is het noodzakelijk naast de ingekrompen volkstelling ook andere tellingen te organiseren. Deze tellingen bestaan reeds. De arbeidskrachtentelling en de woningbehoefteonderzoeken³ zou men aanvullende tellingen kunnen noemen, die op één doel zijn gericht. Wij kunnen deze tellingen ook mini-censussen noemen. Een mini-census kan derhalve omschreven worden als een volkstelling, die op één doel is gericht. Het belangrijkste voordeel van een mini-census is, dat onder bepaalde voorwaarden op een snelle en adequate manier data kunnen worden verzameld. Naast de mogelijkheid tot snelle informatie, biedt een mini-census de mogelijkheid tot een diepere analyse dan de volkstelling in haar huidige opzet. Dit komt o.a. doordat het aantal respondenten beperkt kan blijven. Bovendien kunnen vragen gesteld worden, waarmee meningen, voorkeuren e.d. worden gepeild. Een voorwaarde voor het slagen van een mini-census is, dat er een constructie gevonden dient te worden, waarin zowel de overheid, het CBS als de wetenschappelijke onderzoekers een plaats hebben. Hierbij kunnen we denken aan een vergelijkbare situatie als waarin thans de censusmonografieën zijn geplaatst.⁴ Een andere voorwaarde voor een mini-census moet zijn dat het onderzoek in eerste instantie beleidsrelevant is. Wij vinden deze beleidsrelevantie terug in de reeds gehouden mini-censussen: de arbeidskrachtentelling en het woningbehoefteonderzoek. Ook zouden de mini-censussen moeten voldoen aan een grote mate van onderlinge vergelijkbaarheid qua opzet. Deze vergelijkbaarheid kan worden bevorderd door gebruik te maken van op elkaar afgestemde variabelen.

Ons voorstel komt kortweg er op neer dat de volkstelling wordt ingekrompen en dat naast de volkstelling meer dan tot nu toe mini-censussen worden gehouden. Deze mini-censussen, die op steekproefbasis kunnen worden gehouden, zullen qua omvang en onderwerp variëren. Hierbij tekenen we aan, dat

ook het woningbehoefteonderzoek en de arbeidskrachtentelling ook op steekproeven berusten. De steekproef ten behoeve van een mini-census dient te worden gebaseerd op de ingekrompen volkstelling. Indien er wordt besloten een onderzoek naar de werklozen en een ander onderzoek naar de ontwikkeling van de echtscheiding in te stellen, is het van belang twee korte vragen betreffende deze onderwerpen in de ingekrompen volkstelling op te nemen. Deze vragen dienen om de werklozen en de gescheidenen op te sporen. Een steekproef van één op tien zou nu betekenen dat 24000 werklozen en 10000 gescheidenen kunnen worden onderzocht. De voordelen van een dergelijke gewijzigde opzet zijn naar onze mening niet onaanzienlijk. Een belangrijk deel van de huidige taak en functie van de volkstelling blijft gehandhaafd. Via de mini-censussen kan uitvoerige informatie worden verkregen over een onderwerp dat zowel voor het beleid als voor de wetenschap van betekenis is. De gegevens kunnen sneller beschikbaar komen. De analyses kunnen diepgaander worden. De moeilijkheden in verband met de privacy kunnen misschien door de inkrimping van de vragenlijst van de volkstelling worden teruggedrongen. De totale kosten van de volkstelling en mini-censussen kunnen waarschijnlijk door de beperkte opzet worden teruggebracht. Ook sluiten de mini-censussen logisch aan bij een door de Ministeries van CRM, Sociale Zaken en Volksgezondheid, het CBS en verschillende universitaire instituten (SISWO) eerder ingeslagen weg. In 1967 werd door de bovengenoemde instanties een project opgezet dat tot doelstelling had om vanuit een eigen wetenschappelijke optiek de gegevens van de volkstelling te analyseren. Het beleid formuleerde zijn wensen en het CBS droeg zorg voor de aangevraagde tabellen. Dit project, het censusmonografieënproject 1971, is nu in zijn laatste fase gekomen, nl. de verzorging van de definitieve rapporten op basis van de laatste telling.⁵ De ervaring met de huidige census is bepaald niet ongunstig. Twee duidelijke problemen zijn evenwel naar voren gekomen: de traagheid van de oplevering van de gegevens en de onmogelijkheid diepgaande analyses te maken.⁶ Een ingekrompen volkstelling kan snel voor gegevens zorgen. Op basis van deze actuele gegevens kan een mini-census worden gehouden. Deze mini-census moet de mogelijkheid bieden om ook diepgaande analyses te ondernemen.

Tot slot willen we twee tentatieve voorbeelden geven van een mini-census. We kunnen aannemen, dat in 1981 de arbeidsmarkt nog zorgen zal baren. Een ingekrompen volkstelling kan de kwalitatieve omvang van de werkloosheid opsporen. Een mini-census kan op basis van deze gegevens meer informatie verschaffen over de werkloosheid. Naast kenmerken van werklozen (opleiding, leeftijd, gezins-situatie, etc.) kunnen in de mini-census ook vragen worden opgenomen naar de duur en de aard van de werkloosheid en de oorzaken. Van betekenis is dat de overheid een beter inzicht krijgt in deze problematiek. Op basis van de uitkomsten van een mini-census is het niet denkbeeldig dat adequate beleidsmaatregelen kunnen worden genomen.

Een ander voorbeeld van een mini-census kan de leefsituatie van het één-ouder gezin tot onderwerp hebben. De ingekrompen volkstelling kan de omvang van de één-ouder gezinnen vaststellen. Op basis van deze volkstelling kan een mini-census gehouden worden naar de leefsituatie van deze gezinnen. Ook hierdoor wordt de mogelijkheid vergroot dat de overheid juiste beleidsmaatregelen kan treffen die de nood bij deze gezinnen kan verlichten.

De onderwerpen van de mini-censussen zouden door de beleidvoerders en de commissie voor de Statistiek moeten worden geformuleerd. Het CBS zou de onderzoeken moeten houden. De universiteiten en andere wetenschappelijke instituten zouden de analyses voor hun rekening kunnen nemen. Een dergelijk samenwerkingsverband lijkt ons waarborgen te kunnen bieden voor een doelgericht gebruik van statistische gegevens.

Noten

¹ Heederik, G. J., *Van kasboekregister tot burgerlijke stand*. Meppel, 1973.

² CBS, Bijgevoegde mededeling voorlopige uitkomsten VT 1971.

³ Ook andere onderzoeken kunnen mini-censussen worden genoemd. Bijvoorbeeld: het nationaal politologisch kiezersonderzoek en het leef-sferenonderzoek.

⁴ In 1968 is een samenwerkingsverband ontstaan, dat tot doel heeft de gegevens van de Volkstelling 1971 te analyseren. Deelnemers zijn: de ministeries van CRM, Sociale Zaken en Volkshuisvesting (later vertegenwoordigd door het IOW), het CBS en vertegenwoordigers van Universiteiten en andere wetenschappelijke instituten. Het SISWO verzorgt de ambtelijke begeleiding.

⁵ De volgende interimrapporten van de censusmono-

grafieën zijn verschenen (te verkrijgen bij het SISWO, Oude Zijds Achterburgwal 128, Amsterdam):

— Atlas van de ouder wordende Nederlandse bevolking. F. A. C. de Mast, P. W. M. Remmerswaal, J. M. A. Munnichs (niet in de serie), Deventer, Van Loghum Slaterus, 1972;

— Gebiedsindeling van Nederland ten behoeve van het onderzoek naar regionale arbeidsmarkten. F. Schuurmans;

— De gezinsfasen. M. Niphuis-Nell;

— Beroepsarbeid door vrouwen. A. C. Boelmans-Kleijman, M. Beuckens-Vries;

— De huisvestingssituatie in Nederland. J. den Draak;

— Partnerkeuze. C. de Hoog;

— Geboortetintervallen. B. W. Frijling;

— Verschijningsvormen van het gezin. M. Beuckens-Vries;

— Herziening typologie van Nederlandse gemeenten. Werkgroep verstedelijking;

— De volkstelling bezien. C. J. M. Corver, A. M. van der Heiden, C. de Hoog en L. Th. van Leeuwen.

⁶ Met diepgaande analyses bedoelen we hier onderzoeken die ook informatie over meningen, strevingen, verwachtingen, e.d. van de respondenten weergeven. De volkstelling geeft nu bijvoorbeeld informatie over het geboortenniveau, maar geen verklaringen over de afname daarvan, e.d.

W. van Voorden:

Werk en wederkerend onderwijs

Inleiding

Het is gebruikelijk de arbeidsmarkt in enge zin te onderscheiden van die in ruime zin. De arbeidsmarktsituatie in enge zin beweegt zich binnen de kaders van werkgelegenheid en beroepsbevolking en richt zich op de daarin optredende verschijnselen, knelpunten en processen. De ruime benadering betreft in het arbeidsmarktdenken de instituties die een eigenstandigheid bezitten ten opzichte van de arbeidsmarkt, met eigen oogmerken, doch die — soms onbedoeld — in hun werking arbeidsmarktstructuren en -processen meebepalen. In deze benadering gaat het vooral om de functionele samenhangen tussen bijv. onderwijs en arbeidsmarkt, milieu en arbeidsmarkt, sociale voorzieningen en arbeidsmarkt, vrije tijd en arbeidsmarkt etc. In het volgende richt ik mij op enige raakvlakken tussen onderwijs en arbeidsmarkt, vanwege de recente aandacht voor een vervlechting van beide velden. Over